
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A MAGYAR ITHAKA SZÜLETÉSE

ÁCS KÁROLY

Miloš Crnjanski 100. születésnapján talán nem lesz érdektelen és méltatlan az alkalomhoz, ha mint Crnjanski magyar fordítója megkísérlem felvázolni egy új fordításkötet, a nemrég Újvidéken megjelent *Ithaka* létrejöttének benső – mondjam így: lelki – genezisést. Nem kis vonakodással teszem ezt, s ha most hirtelen rám kérdeznek: „Hát akkor miért teszem?”, csak azt válaszolhatnám: mert nem tehetek másként. Vonakodásom okát, úgy hiszem, felesleges részletezni. Hisz jómagam is osztom azt a közmegegyezéssel elfogadott, szinte szakmai szabálynak számító követelményt, hogy a fordító ne nagyon valljon munkájáról, a fordító – fordítson. Még az „eredeti” írói, költői önvalomásokat is felvont szemöldökkel, kissé gyanakvóan fogadjuk, fogadom; csak a mű értékével mérjük hitelüket. Az érték – ha van – együtt születik a művel, de megmérése csak utóbb, rendszerint sokkal utóbb következik be; nem jó, ha a mű alkotója „előrszalad” vallomásával, mintegy előlegezi minősítését. Hát még, ha csak amolyan járulékos, „feltételes” művészi munkáról van szó, amelynek megítélését csakis az eredeti függvényeként tudjuk elképzelni, s csupán a legritkább esetben méltányoljuk, mint önálló teljesítményt.

S ha most mégis egy fordítói vállalkozásomról vallok, sőt úgy érzem, minden fenntartást, vonakodást félretéve *vallanom kell*, persze hogy nem a fordítás értékéről beszélek (erre végképp nincs jogom, és – remélem – szükségem sem: ez más dolga), még csak a lefordított mű értékéről sem (ezt már könyvek, műelemzések sora, mondhatnám, maga az irodalomtörténet igazolta, és bizonyára a jelen centenáriumi ülés tudós résztvevői is kellőképpen ki fogják domborítani); egyszerűen egy pillanatra elhitetem magammal, hogy a műfordítás az önkifejezés formája is, és mint ilyen valóban egyenértékű az eredeti művészi alkotással, legalábbis egyazon törvények hozzák létre és kormányozzák, ugyanaz a „titka”, ugyanazok a lelki mozgatórugói, régiesen fogalmazva: éppúgy ihlet kell hozzá, mint egy „eredeti” vers megírásához, vagy szerényebben: sok minden más mellett ihlet is kell hozzá.

Ezek persze közhelyek, tudom, de ez a feltételesen, előlegezett minősítés kockázatát is vállalva „Mű”-nek nevezett valami, amiről most vallanom kell, Crnjanski *Ithakájának* magyar változata, valóban úgy született, számomra is megmagyarázhatatlan „istení kegyelem” gyanánt, vagy ahogy Ady mondja *A halottak élén* bevezető sorában: „ahogyan a csodák jönnek”, hasonlóképpen – s ezt már megint áttételesen és sokkal bátortalanabban mondom –, mint ahogy az eredeti *Ithakát* hordta ki szerzője az első világháború poklából és a történelem vajúdasából.

Mielőtt megint belevesznék a fedezet nélküli nagy szavak ingoványába, hadd maradjak a pusztá dokumentálás, egy költői „jelenség” tényszerű magyarázatának igényénél. Az *Ithaka* magyar kiadásának fordítói utószavában egy szokatlan bejegyzés van: „. . . az első Crnjanski-verset (az *Élet* címűt) még 1945-ben fordítottam, az utolsót, a *Szumátra* újabb változatát 1993. július 6-án, Újvidéken. Legyen ez a dátum és helyszín feljegyezve két okból is: mert egy abszurd helyzetben egy még abszurdabb »költői verseny« tényét, helyét és idejét jelöli (Crnjanski *Szumátráját* eddig tudtommal hét magyar költő fordította le, és ezek közül három fordítás épp e nyári napokban, a kötet lezárása pillanatában készült), és mert talán nem véletlen, hogy a századik évéhez közeledő Crnjanski vérben született, száműzetésben kiteljesedett és a kozmikus összefüggések megsejtéséig eljutott költészete éppen most és éppen itt, a szülőföldjén szólal meg magyarul is.” A hangsúly tehát az *éppen most és éppen itt* tényén van: az 1919-ben kiadott *Ithaka lírája*, a háborúból hazatért katona szenvedélyes költői kiállása a nagyszerb vagy „nagyjugoszláv” imperialista diadalmámmor ellen a háborús/háború utáni/előtti (?) 93-as esztendő Kis-Jugoszláviájában szólal meg magyarul. A fentebb említett dátum (1993. július 6.) azonban pontosításra szorul: az *Ithaka* Crnjanski egész lírai opusát öleli fel, az opus magvát képező, 1919-ben *Ithaka líráját* viszont (néhány vers kivételével) ez év február végétől március derekáig, valamivel kevesebb mint egy hónap alatt fordítottam le; ebben a nem egész egy hónapban kell hát megkeresnem annak a „kegyelmi állapotnak” a rejtélyét, amely szinte egy tömbben negyven-valahány verset, egy egész költői kozmoszt meg tudott formálni, szavakba, vonzatokba tudott önteni; olyan bőséget, amelyre egész költői pályámon nem volt példa, kivéve talán ifjúkorom néhány kezdő évét . . . Kinyomoztam: 1950 október–novemberében fordítottam annyi Krležát, mint most Crnjanskit. S közben – aktívabb és passzívabb évek, évtizedek, míg végül, a legutóbbi néhány évben a teljes elhallgatás sivársága: versek helyett néhány epigramma és töredék, fordításból egy-egy alkalmi megnyilatkozás, a „háborús múzsa” szűkmarkú termése (Prešeren pohárköszöntő-himnusza a szlovéniai háború idején; Šenoa *Európa nagysám* címen aktualizált pamfletverse az elismeréssel kapcsolatos nagy hatalmi huzavonák témájára; Krklec *Félelem* című, 1941-beli verse, Illyés *Ami megmarad* jával párosítva, amikor a háború vihara végigsöpört Horvátországon; France Filipič elégikus *Valse triste*-je, amelyben a szlovén költő végképp elbúcsúzik kedves Kanizsájától, a Kanizsai Írótabortól; Cesarić lírai *Felhője*, ellenpontozva végletesen borúlátó *Ellenfel-*

hők című versemmel, a boszniai háború mélypontján; Dučić *Hangyákja*, a mindenkori hódítók döbbenetesen pontos és könyörtelen „természetrája” – már a Crnjanski-versekkel egy időben). Elnézést a feleslegesnek látszó felsorolásért; csak azt akartam illusztrálni vele, hogy milyen meglepetést jelentett számomra a váratlan lírai bőség, amellyel Crnjanski ajándékozott meg, mintegy varázsütésre „termő évvé” téve utolsó évemet, hisz az *Ithaka* után Vladimir Nazor néhalány nagy, háború előtti versét, például a *Dantét* fordítottam és fordítom.

De ez már megint nem tartozik témánkhoz. Hadd térjek vissza az *Ithaka* genezisére. Kezdem a legegyszerűbb és legbanálisabb lehetséges magyarázattal: kiadói „megrendelést” kaptam a Crnjanski-költészet kötetbe gyűjtésére, s mivel a Crnjanski-opus tekintélyes része (körülbelül 600 verssor az összesen 2000-ból) már megvolt fordításomban, mi sem kézenfekvőbb, mint hogy neki-velselkedjek a többinek. Igen, ha . . . Ha nem énrólam volna szó, méghozzá ilyen lelombozódott s ugyanakkor a végsőkéig ellenkezésre ajzott, tüskés állapotban, amilyenben az utóbbi időben – bővebb magyarázatot nem igénylő okokból – leledzem. Nem csoda, hogy az első kérdés, amit a felkérés nyomán a kiadóm, Bordás Győző mellének szegeztem: „Minek és kinek kell egy magyar Crnjanski épp ma?” De kérdezhettem volna, hogy minek a költészet egyáltalán, minek épp ma szerb költészetet fordítani magyarra stb. stb. Akkori és mai művelődési (meg kiadói) viszonyaink közepette egyáltalán nem hangzott volna természetellenesen az efféle kérdés, még tőlem sem, aki pedig majd másfél évtizeden át foglalkoztam intézményesen a délszláv költészet s benne a szerb költészet fordításának tervezésével, gondozásával, kiadásával. Épp akkoriban utasítottam vissza, meglehetősen durván, a felkéréseket, hogy írjak valamit az akkor elhunyt Desanka Maksimovičről, akinek a költészetét azelőtt szintén szerettem, fordítottam. Hiába, a háború észrevétlenül megke-ményít, igazságtalanná tesz bennünket . . . Hogyan lett tehát éppen most Crnjanski-kötet magyarul?

Talán valami záros határidő szorított rá, hogy ha már elvállaltam, meg is csináljam Crnjanski-könyvem? Az időszűke, az időzavar néha rendkívüli teljesítményekre képes serkenteni. Persze, én is ismerem ezt az érzést, szinte minden „szellemi termékem” az elmúlt fél évszázadban így jött létre, az újságírói „lapzárta” hangulatában. Crnjanski nagy regényét is ilyen feszes, ideges légkörben, újabb és újabb határidőkhöz tologatva fordítottam, mégis majd két év telt el, míg valahogy kicsikarták belőlem. Engem aztán valóban fejbe lehetne kólintani Malcolm Cowley közmondásba illő megállapításával, hogy „az irodalom sok ága szenvedte meg az alacsony fizetést és az összecsapott munkát – ami rendszerint együtt jár –, de egyik se annyira, mint a fordítás.” Ezt a mai írásomat is kutyafuttában rovom a papírra: a vonatjegy már a zsebemben, vasárnap Pesten kell lennem, és én csütörtökön délben még nem tudom, hogy mi is fog kisülni ebből az irományból . . .

Jó, jó, őszinteség ide vagy oda, de ez már megint nem tartozik a tisztelt hallgatóságra. Elég az hozzá, hogy a Crnjanski-versek fordításánál egyáltalán nem szorongatott időszűke, sőt, időmilliomosnak számítottam abban a nagy, üres,

hideg, szűkölködő, fél-háborús télben. A kiadó csak annyit kötött ki, hogy a kézirat augusztus közepéig legyen készen, ha a Crnjanski-centenáriumra könyvet akarunk az asztalra tenni. A terjedelmet, beosztást, kísérő anyag elkészítését stb. teljesen rám bízta. Micsoda kihívás egy kicsit is becsúszó könyválmódonak, és milyen bénító teher a magamfajta körülményes, bogarászó, lassú léptékű, halogató, mindent másnapra félretevő embernek! Így bizony mi sem lett volna az *Ithakából*, ha nem lép közbe valami mélyebb, bensőbb, egyelőre még nekem is ismeretlen készítés, amely az egész folyamatot egyszerre mozgásba lendítette, felpörgette, s olyan alkotói összpontosítás – majdnem azt mondtam: révület – állapotába hozott, amikor már szinte nem is kellett szavakat, képeket, rímeket „keresni”, minden „adva volt”, mint ahogy azt leegyszerűsítve, szakmai zsargonunkban mondani szoktuk. Persze, korántsem ilyen egyszerű a dolog. Mindannyian jól tudjuk, hogy az irodalmi mű (s a műfordítás) legfőbb kritériuma, Gömöri György megfogalmazásával élve, a belső evidencia (azaz: nem lehet esetleges) és a megfelelési szint (tehát adekvát formanyelven kell kifejeznie magát), de azt talán még jobban tudjuk (s most elsősorban a műfordítóra gondolok), hogy a nyelv rengetegében, az aszociációk, motívumok, variánsok, lehetséges formai megoldások tömkelegében milyen nehéz elkerülni az esetlegességet és megadni a megfelelő formát. Ám ezek már „csak” alkotói problémák; külső tényező, a ráfordított idő rövidsége vagy hosszúsága, bármiféle zavaró vagy gátló körülmény nemigen befolyásolhatja őket; a maguk törvényeit, a maguk „sorsát” valósítják meg; valójában a „kegyelmi állapot”, ha úgy tetszik: az ihlet kormányozza őket.

Vagy talán mégis a kísérő tünetek, történelmi és társadalmi attitűdök, egyszóval a környezetben rejlő azonosságok vagy hasonlóságok indították el a ráhangolódásnak, hasonulásnak azt a rejtett folyamatát, amely nemcsak Crnjanski fordítására, hanem egyenesen Crnjanski-versek írására készítetett? Tudjuk, hogy az *Ithaka* versei mikor, hol és milyen körülmények között keletkeztek. Az első világháború frontjai és hátországa s a háborút követő kaotikus, forrongó év történései a kelleténél is több háttérrel biztosítanak egy, a Crnjanskiéhoz hasonló vagy akár a Crnjanskiénál is lázadóbb, tagadóbb, forradalmibb költészethez. A Crnjanski-vers azonban kötetnyitó sorától kezdve („Én láttam Tróját, és láttam mindent.”) mindvégig és kizárólag a maga törvényeit követi, az első sortól az utolsóig felismerhetően „crnjanskis”, nem elsősorban háborús vagy háborúellenes, mint egyébként minden valamirevaló kortársáé, és minden költőé általában. Első aláírt „frontverse” például, a *Szerenád* című (Podkamien, Galícia, 1915), amellyel, hogy elégikusan hírt ad a halálközelség, a közvetlen életveszély hangulatáról („Halló, sír az ifjú, sárga Hold. / Hallgass meg, kedves, mielőtt meghalok.”), éppúgy benne van a Crnjanski-líra legjellemzőbb, legállandóbb motívuma, az emberi és természeti viszonylatok egybemosása, kiegyenlítése, szimultán együttlétézése:

*senki se elég, hogy engem szeressen:
csak a sudár és karcsú jegyenék,
és a fenyők, a büszke remeték.*

Valahogy úgy háborús költészet ez, mint Ungaretti *Virrasztás* című verse a másik, isonzói lövészárokból:

*Egész éjszakára
odadobtak
egy szétmarcangolt
bajtársam mellé
ki vicsorgó
szájával
a telihold felé fordult*

*és szeretetteljes
leveleket írtam
Még sohasem voltam
oly szorosan
az élethez kötve*
(Franyó Zoltán fordítása)

Crnjanski egy későbbi, helyszínt és időt pontosan jelölő „anarchista” versében, a *Misera* címűben (Bécs. Forradalom. 1918) megtaláljuk a kor jellemző kérdését:

*Ki mered-e még mondani bátran,
valami finom társaságban,
hogy Te a barikádon túl vagy?*

Ez a „minden-mindegy” és a „minden szabad” attitűdje, már ahogy Ady mondta *A halottak* életében:

*Eljött az álmodt minden-mindegy,
Esküdjünk a mindent szabadnak . . .*

Ugyanakkor megfogalmazva látjuk a másik, konstans Crnjanski-tételt, a „boldogság-tagadás” lírai követelményét:

*Szégyelljük, hogy vannak virágos otthonok,
megfogadtuk, nem leszünk boldogok
mi ketten sohase.*

Szóval: konkrét szituáció és általános érvény, pontosan a Göncz Árpád-i értelemben: „égetően időszerű mondanivalót fogalmaz meg időálló módon”, tehát nagy irodalmi alkotás – fordítani érdemes!

És mi lehetett az én „égetően időszerű mondanivalóm” 1993 februárjában, amely olyannyira rímelt volna az *Ithaka* mondanivalójával, hogy kényszerítve

érezem magam lefordítására, mint Kosztolányi anekdotikus Timagenese, aki „csak fordított, éjjel-nappal . . . Múltkor váratlanul beleszeretett egy lányba . . . Megszállta az ihlet. A kedveséhez nyomban egy szerelmes verset fordított.”

Akkori naplójegyzeteim futó áttekintése inkább sivár, mint izgalmas téli napokról tanúskodik: hideg lakás, havazás, villanykikapcsolások, zord egyedüllét, reménytelen bezártság, amit egy rövid szlovéniai (isonzói!) exodus és a találkozás külföldről hazatérő feleségemmel még kilátástalanabbnak tüntet fel (24 órai utazás, szigorú határokon át, oda, ahová azelőtt 8–10 óra alatt könnyűszerrel elértünk). Mindennapi témák: a boszniai háború eszkalációja (Srebrenica agóniája; hírek az éhező Szarajevóból; egy boszniai ismeretlen pályatárs kalandos módon, a Vöröskereszt útján hozzám került levele, amelyben közli, hogy a gránátbecsapódások ellenére rendületlenül ír, kutat, anyagot gyűjt egy tanulmánykötethez; például minden hétfőn a vajdasági magyar irodalommal foglalkozik, s ehhez bibliográfiai adatokat kér – a Vöröskereszt útján!); erőszakos cselekmények, szélsőséges megnyilatkozások minden mennyiségben (İrfan Mensur híres színművész megvereése fényes nappal, Belgrád központjában; Goran Milic, éppoly híres szarajevói tévészerkesztő Zágrábból küldött „gyilkos” üzenetet „belgrádi volt barátainak”; képviselőink meddő hadakozása az erőszakos mozgósítókkal; a „Szerb Sólymok” fenyegetőzései Szabadkán; Konrád György enyhén szólva hűvös fogadtatása és utólagos nyilvános „megdorgálása” a sajtóban, mert ki merte jelenteni, hogy azért a nemzetközi közösségnek nem szokása „csak úgy” gyűlölni valakit) meg persze némi irodalom is (tőprengés *Lírai Breviáriumom*, éveken át dédelgetett költői antológiám sorsán a kótetterv visszautasítása nyomán; Quasimodo egy régi tanulmánya a háború formai-prozódiai hatásáról; néhány megrázó helyzetvers: Pap József *Satincája*, Burány Béla „böjti versei”; kis József-napi kikapcsolódás Papéknál: Weöres csak nekünk írt újvidéki bökverseit emlegetjük; a „halál partjáról” visszamentett Kalapis Zoltán üdvözlése Híd-díja kapcsán; el nem küldött üzenet epigramma formájában a szabadkai Kosztolányi-ünneplőknek stb. stb.).

Újfent elnézést kell kérnem: ez a kitérő sem tartozik ide, ha csak nem annyiban, hogy épp e szűk egy hónap alatt kereken 50 Crnjanski-verset fordítottam – gyakorlatilag elkészültem az *Ithaka* fordításával. A „csoda”, ha megtörtént, hát éppen akkor történt. És amilyen kevés közvetlen kapcsolatot lehet kimutatni Crnjanski háborús lírája és a világháború meg a Monarchia összeomlás között, éppoly erőltetett volna holmi mélylélektani akrobációkkal összekötni „fél-háborús” mindennapjaimat és ezt az érthetetlen, mély „elmerülést” az *Ithaka* fordításában. Legfeljebb egy-egy élesebb hangsúly, keményebb jelző, horzsolóbb metafora kerülhetett így a szövegbe, de ez is inkább Crnjanski-olvasatom elmélyülésének, a jobb optikának, mint közvetlen, napi „beütésnek” tulajdonítható. Ennek kimutatása viszont már nem az én dolgom.

Marad végül még egy körüljárandó feltevés: hogy valami rejtett rokonság, misztikus vagy misztifikált azonosságtudat hozott oly közel Crnjanskihoz, ami megmagyarázhatja az *Ithaka* születésének rejtélyét. Bevallom, azt a lehetőséget a legtöbb fenntartással, mi több: ellenkezéssel vettem fontolóra, és nem véletlenül hagytam a legvégére. Tudniillik „fordítói elveimmel” (horribile dic-

tu: az évek során még ilyesmire is szert tettem!), szóval, fordítói elveimmel sehogyan sem fér össze a rokon- és ellenszenv; mély meggyőződés, hogy a fordítónak, ha van barátja, az csakis maga az irodalom, a szépség keresése és közvetítése lehet. Többször vitáztam azokkal, akik a fordítást egyfajta baráti gesztusnak, író és író közti ragaszkodás, rokon érzés, szolidaritás megnyilatkozásának tudják csak elképzelni.

A fordító azonosulása a fordítandó művel és annak szerzőjével, ha nem is mint követelmény, de mint figyelmet érdemlő szempont, helyet kapott az elméleti vizsgálódásokban is. Nemrég találkoztam ennek egy eléggé végletes, de rendkívül szuggesztív példájával. Nem állhatom meg, hogy legalább egy rövid kitérő erejéig fel ne idézzem. Milovan Đilas, a világszerte ismert, disszidens politikus és közíró mitrovicai börtönmagányában többek között lefordította Milton *Elveszett Paradicsomát*. A fordítás két kiadást ért meg: 1969-ben New York-ban, húsz évvel később Belgrádban jelent meg. A belgrádi, rendkívül reprezentatív kiadvány szerkesztője, dr. Vasilije Kalezić utószavában kevésbé foglalkozik magával a művel, viszont izgalmas oknyomozást folytat arról, hogy vajon mi készítette a szépíróként kevésbé, műfordítóként még kevésbé ismert Đilast egy ilyen, méreteiben is grandiózus, klasszikus mű (csaknem 11 000 verssor!) átültetésére. A fordítást egyébként egészen kivételes értékűnek tartja, valóságos remekműnek, amely nagymértékben hozzájárul a szerb nyelv és költői hagyomány gazdagításához. Alapvető kérdése azonban a következő: mi lehet az Đilas egyéniségében, jellemében, ami erre a hatalmas vállalkozásra alkalmassá tette? Először is egyezéseket, párhuzamokat keres Milton és Đilas életútjában; megállapítja, hogy mindketten nagy republikánusok, a korlátlan hatalom és a „gondolkodás feletti monopólium” ellenzői, a szólásszabadság apostolai; mindketten prófétát és tanítót látnak a költőben, s társadalmi, politikai elkötelezettségét hangsúlyozzák. Az azonosságkeresésben a látzólag mellékes, másodrendű tényeket is számba veszi, például Milton tényleges vakságát és a börtönhomályt, amely sok éven át Đilast körülvette, sőt az afféle banális életrajzi adatokról sem feledkezik meg, hogy Miltonnak is, Đilasnak is nyűgöt, bajt jelentett első házassága . . . Végül aztán a jellembeli adottságokban véli felfedezni a Milton-fordítás fő mozgatóerejét: a Đilas egész életén és pályáján végighúzódo latens egyet-nem-értés a dolgok fennálló rendjével, amely előbb forradalmárrá tette, majd szembefordította az elnyomó rendszerré deformálódott „forradalmi mozgalmakkal”, s végül a látványos bukás és kiközösítés előbb Sztálin, majd Tito „paradicsomából”, virtuálisan és valóságosan is kiteljesíti rajta az *Elveszett Paradicsom* Sátánjának sorsát, egyúttal megajándékozza a rombolás és alkotás örömeivel, amely Milton-fordítását is eredményezi.

Nos, az én „azonosulásom” Crnjanskival távolról sem ilyen színpompás és romantikus, de hát a végsőkéig illetlen is volna akár Miltonnal, akár Đilasszal, akár Crnjanskival példálóznom a magam kis fordítói öröme kapcsán . . . Tény és való, hogy ha szellemi „atyáimat” keresném a délszláv népek költészetében, csak Krleža és Crnjanski nevét említhetném (Nazor már legfeljebb „nagy-

apám” lehetne). Csupán misztikus és kabalisztikus hajlamaimnak engedve jegyzem meg, hogy mindketten a valódi apám évfolyamtársai (1893-as születésűek) és háborús bajtársai (a k. u. k. birodalom katonái, majd a forradalmi események részesei). Krležát előbb „ismertem fel” és intenzívebben fordítottam fiatal éveimben (magyar nyelven megjelent válogatott művei sorozatában prezentáltam e korai versfordítások tetemes részét), Crnjanski *Élet* című verse viszont a legelső fordításaim közé tartozik (1945-ből), és azóta is több-kevesebb rendszerességgel meríték ebből a költészetből (a *Stražilovo* például a legtöbbször közölt fordításom: összesen 12-szer jelent meg).

Az *Élet* című rövid vers valószínűleg rafináltan egyszerű faktúrájával csábította fordításra a 17 éves gimnazistát. Voltaképpen Crnjanski „kései”, Ithaka utáni korszakához tartozik (valahol a nagy, „leszámoló” poéma, a Servia mellett helyezkedik el a költő opusában), de szinte észrevétlenül összefogja és együtt mutatja fel (fordított sorrendben) Crnjanski három fő alkotói fázisát, ahogyan egyik legjobb ismerője, Aleksandar Popov (*Poezija Crnjanskog i srpsko pesništvo*, 1971) elemzéséből tudjuk:

1. Svesvednost (Mindenmindegyesség) = az Ithaka lírája
 2. Sveprisutnost (Mindenjelenvalóság) = a Szumátrától a Stražilovóig
 3. Sveprividnost (Mindenlátszólagosság) = a Serviától a Belgrád-síratóig.
- De idézzük a rövid verset:

Mindez teljesen független tőlem.

*Eszembe jut, mi szép volt:
valami mély, mély víz felett,
mint a fehér hold
lág, keskeny ívvel lebegett
egy híd.*

És lásd, ez vigasznak elég volt.

Teljesen független tőlem.

*Elég, ha aznap
a friss szántásról hozzám ér egy vad szag,
vagy ha a felhők egy kissé
lejjebb szállnak
és felráznak.*

Teljesen, tőlem.

*Elég, ha egy téli
zúzmarás kertből
valami fázó, idegen gyermek előszökell
és átölel.*

A vers felszínén, a legfelső rétegében épp ezt a lemondó, mindent pusztá látszatra redukáló attitűdöt találjuk, amely oly fájdalmasan visszhangzik majd a *Servia* ban:

*Parázs, álom, selyem, por, mit szorongat a markom?
Mindazt, mi ott volt, s elmúlt, most hűlt tenyérrel tartom.*

Vagy az 1929-ben Dániában írt *Látomásokban*:

*Múló árnyék volt tehát minden, s mit ráhintettem,
lázban, és vágyban, és búban, az sem más, mint
izzó csillag-kotorék, felkavart lég, tiszta fénypor?*

És harminc évvel későbbi hatyúdalában, a *Belgrád-síratóban*:

*Egy emberélet, egy agár,
fonnyadt levél, sirály, őz, messzi hold.
Elém tűnnek még, végül, halál után halál,
ahogy csak a színész tud a színpadról lemenni.
Csakhogy, ezek nem mi vagyunk, hanem valami más,
valami hab, valami könny, Kínából suttogás,
mely halkán, s már kihűlten, mint a szív, sikolt:
hogy nem marad se Ming, se yang, se yin,
se Tao, se cseresznye, se mandarin!
Senki és semmi!*

Az *Élet* második rétegében az efféle felsorolás (hold, híd, szántás, felhők, kert) még a vigasz, a remény funkciójában áll, a „mindenjelenválóság” szimul-táneizmusát szolgálja, ugyanazt a kozmikus összefüggésrendszert, amely például a *Szumátrában* összeköti a messzi tengerek korallját az otthoni cseresznyefák pirosuló gyümölcsével, vagy a *Stražilovóban* az Arnót a Dunával, úgyhogy az örökös vándor nosztalgiája a toscanai hegyek mögött a „szülőföld szívfacsaró csodáit” sejtí, s így lesznek számára „mindenütt végtelenül itthon / a napos és árnyas Fruška gora-i lankák” . . .

Végül, a legelső rétegben, a váratlanul felbukkanó idegen gyermek egész halványan felidézi az *Ithaka lírája* 1919-beli lázadó, hazatért katonáját, aki a „minden-mindegy” dacával elveti magától a saját gyerek, az utód gondolatát:

*Nekünk nem kell asszony, se virágjában, se hervadóban.
nem dobálunk gyereket a csillagos égre.*

Vagy:

*A haza egyetlen részeg utca,
s az apaság – piszkos síkátor.*

Vagy:

szégyenünk nem folytatja gyereken magát . . .

Ellenállhatatlanul idekívánczik a fiatal Crnjanski két közeli szellemi rokona, a túlérzékeny, a háború borzalmai elől öngyilkosságba menekülő Georg Trakl, aki több versében is emlegeti elégikusan a „megszületetlen” vagy „meg nem született” utódokat, és a későbbi jó barát és levelezőtárs, az akkor kényszerlakhelyhez kötött Ivo Andrić, aki így ír a szintén 1919-ben megjelent *Ex Pontóban*: „Éget a meg nem született utódok szánakozó tekintete.”

Ezt az eklatánsan ithakai témát Crnjanski a *Servia* című poémájában zárja le, jellemzően – kérdéssel:

*Ezért volt
háború, hogy sírjaink bünt lassanak, és tébojyt,
és kihaljjon a szemből a fiút nemző szándék?*

S máris itt vagyunk a haláltémánál, a „minden-mindegy” Crnjanskijának, az anarchista, bujtogató, lázító költőnek másik jellemző motívumánál. („Mi a halálra szavazunk!” – mondja sok kortársával együtt, például Iwan Gollal: „boldogság a halál”, vagy Mühsammal, a Dies irae költőjével: „Üdv, ó, halál!” vagy akár Krležával:

*hangosan hahotázik
Ófelsége
a győztes Halál (stb. stb.)*

Nos, ez már nincs benne az *Élet* című versben, éppúgy, mint a boldogságtagadás motívuma sem (a Misera kapcsán emlegettük fentebb), de valahogy odaértődik a legelső versréteg legaljára, abba a zúzmarás kertbe, ahonnan az idegen gyermek előbukkan . . .

Persze, hogy mindezek a motívumok, motívumrétegek sorra felnyíltak számomra, ahogy az évek során mind mélyebbre ástam magam ebbe a költészetbe. 1951-ben az *Altatódal* című versben már találkoztam az „anarchista” Crnjanskival:

*Nincs lélek,
se becsület, se rend,
a fájdalom felett
már csak a testnek van hatalma.*

A bánat megbocsát.

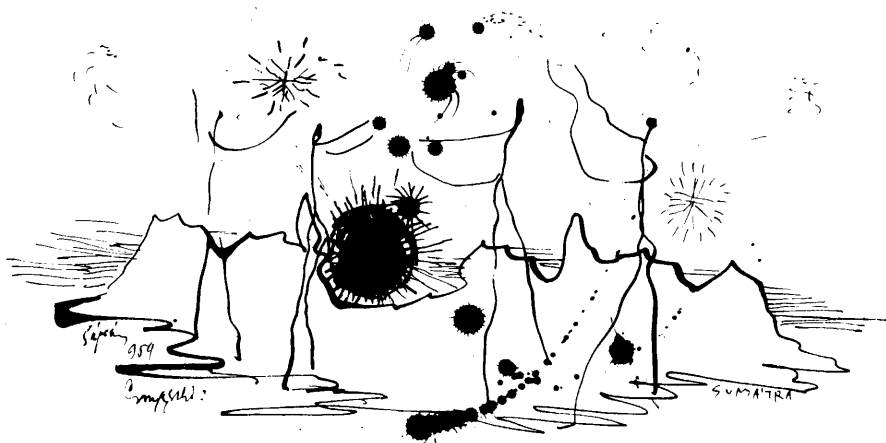
A Beteg költő (szintén 1951) előhozta a szimultaneizmust:

*Fák, teli csillagos rügyekkel,
helyettem élnék.*

Ezt követték az ötvenes–hatvanas évek nagyobb fordítói vállalkozásai, a *Stražilovo* (1957) és a *Belgrád-sírató* (1963), hogy a hetvenes évek elejére már összefoglaló igénnyel prezentálhassam az *Ithaka lírájának* néhány központi versét is (*Prolóógus, Misera, Nyom, Epilógus* stb.).

Ha jól belegendolok: Crnjanskit én már egész lényemmel „tudtam”, amikor nekiültem az *Ithaka* fordításának, ezért tűnt fel oly „könnyűnek” és „simának” a feladat, hogy naponta 3–4 verssel is megbirkózhattam, sőt, a végére hagyott, legnehezebbnek gondolt *Serviát* is, amelyet mindeddig csak méricskéltem, kóstoltgattam, de belevágni sohasem mertem, most öt nap alatt sikerült lefordítanom. A beleélés, hasonulás, fordítói-költői összpontosítás, vagy minek is nevezem ezt a már többször is felemlgetett „kegyelmi állapotot”, voltaképpen az előző fordítások több évtizedes, „sűrített” tapasztalatát, helyzeti energiáját kamatoztatta, s egyúttal nyomon követte „rokonait” Adytól a tízes–húszas években fellépő expresszionistákig, leképezte, a magyar nyelvbe és költői hagyományba ültette át Crnjanski költészetének lényegi mondanivalóit, uralkodó motívumait, formai megoldásait. Szeretném hinni, hogy Crnjanskin sem, a magyar költészeten sem esett csorba e találkozás során.

Újvidéken, 1993. október 23. (Felolvasva 1993. október 26-án Budapesten, a Crnjanski centenáriumát jelölő ünnepi ülésen)

Sáfrány Imre: Szumátra, 1959